

Monografija koju nam donosi profesor Mellvile je priča o ulozi koju je redovništvo vidjelo u sebi – ulozi posrednika za spas čovječanstva. Iz tog nukleusa njihovog smisla proizlazi konstantna isprepletenost kontinuiteta i stabilnosti s jedne strane te promjena, inovacija, uspona, uspjeha, padova i neuspjeha s druge strane. Kao posljedicu toga kršćanski je Zapad kroz cijelo srednjovjekovlje imao čitavu lepezu crkvenih redova i kongregacija koji su svi imali mogućnost (shodno Evanđelju – *U domu Oca mojega ima mnogo stanova*, Ivan, 14:2) obavljanja svoje temeljne uloge – one posrednika između čovječanstva i Boga. Nekoliko je ključnih doprinosa ove knjige povijesti crkvenih redova, ali i crkvenoj povijesti uopće. Uz već detaljnije spomenutu kontekstualizaciju duhovnih aspekata kongregacija i redova te odnos između stabilnosti i reforme, svojom jasnoćom i razlučivanjem ključnih ideja, zajednica i pojedinaca ona dobiva i priručnički karakter. Također, ispreplitanje analize muških i ženskih zajednica daje dodatnu nijansu kompleksnosti religioznog života europskog srednjovjekovlja. Ne manje bitno, knjiga u kombinaciji s iscrpnom bibliografijom pruža uvid u nekoliko desetljeća mahom njemačke historiografije, ali i seminalnih djela historiografije crkvenih redova uopće.

Kristian Bertović

Jacques Le Goff, *Un Moyen Âge en images*, Hazan, Paris 2000., 303 str.

Knjiga *Un Moyen Âge en images* prvi put je objavljena 2000. godine, ali niti do danas ne postoji prijevod na hrvatski jezik. Sastoji se od pet poglavlja koja se dalje dijele na manje cjeline. U njoj poznati francuski povjesničar Jacques Le Goff nastoji prikazati umjetnost srednjeg vijeka pomoću razglednica koje je skupljao više od četrdeset godina.

Prvo poglavlje knjige naslova *Temps et Espace* (13-65) podijeljeno je u dva glavna dijela. Autor ističe kako će se baviti razdobljem cijelog srednjeg vijeka, ali da preferira središnji dio ovoga razdoblja, od kraja 10. do početka 14. stoljeća. Ovim slikama on nastoji prikazati različita vremena koja se u tom razdoblju javljaju, kao npr. vrijeme iščekivanja, vrijeme tjeskobe, vječnosti itd. Što se tiče prostora, radi se o nadasve kršćanskom svijetu. Za Le Goffa slike su svjedoci širenja kršćanstva izvan centara te širenja umjetničke produkcije. On nastoji prikazati periferna područja te ukratko opisuje karakteristike umjetnosti sljedećih regija: Island, Irska, Skandinavija, Bretanja, germansko-slavenska periferija, hrvatsko-dalmatinska periferija, južna Italija i katalonska periferija. Dodaje ovim perifernim prostorima i tri svojevrsna centra koji više nemaju središnju ulogu te ih naziva simboličnim periferijama. Navodi Rim kao centar antičkog društva i kulture. On s vremenom gubi svoju centralnu ulogu te premda postaje sjedište Crkve, on više nije centar kršćanskog svijeta koji se seli sjevernije. Kao drugi takav grad ističe Konstantinopol, centar drugačijeg kršćanstva, onog grčkog. Treći grad je Jeruzalem kao kolijevka kršćanstva koji je zapravo oduvijek imao samo simboličnu ulogu. Slikama predstavlja i različita mjesta ljudskog života kao što su grad, selo, planine, dvorci i more. Opisuje važnost svakog od ovih prostora te nastoji opisati doživljaj srednjovjekovnog čovjeka prema svakom od njih te njihovu simboliku.

Drugo poglavlje, *L'homme et Dieu* (67-179), posvećeno je središnjem odnosu u kršćanskoj umjetnosti, a to je odnos između Boga i čovjeka. Le Goff ističe kako se u srednjem vijeku mijenja svijest o čovjeku, ali i Bogu, te dolazi do pojave antropomorfnih prikaza Boga u umjetnosti. Otac i Sin prikazani su antropomorfno, dok Sveti Duh ostaje u svojoj simboličnoj formi

golubice. Dolazi i do mijenjanja tipova te tako Bog iz prijetećeg prelazi u milostivog Boga, dok Krist od 13. stoljeća postaje Krist patnje, pasije. Poglavlje je ponovno podijeljeno u više dijelova, točnije pet koji se onda dijele na još manje cjeline. Autor prvo opisuje prikaze običnih ljudi, muškarca i žene. Navodi kako se u srednjovjekovnoj umjetnosti još osjeća barbarski utjecaj koji zadržava vezu čovjeka s nečim životinjskim i divljim. Tek u gotici pojavljuje se harmoničan čovjek koji utjelovljuje Adama. Ti likovi pripadaju tzv. gotičkom humanizmu. Kao primjer ženskog lika Le Goff prikazuje Evu sa sjevernog portala katedrale u Autunu. Eva stoji kao primjer ženstvenosti te se najčešće prikazuje kao simbol žene, a kasnije će tu ulogu preuzeti Djevica Marija. Autor se osvrće i na prikaze Adama i Eve zajedno. Od 11. stoljeća dolazi do promjene težišta njihovog prikazivanja. Naglasak se stavlja na njihov grijeh i protjerivanje iz raja kao svojevršno upozorenje vjernicima. Osim Adama i Eve, Le Goff izlaže i prikaze svjetovnih parova. To su prikazi parova iz višeg društvenog sloja. Najčešće se prikazuju susreti ljubavnika nakon povratka iz Križarskog rata, a ističu se i kalendar koji u mjesecima proljeća prikazuju ljubav. Dio s opisima ljudskih likova završava opisom djece u kršćanskoj umjetnosti. Kao dvije najčešće scene ističu se pokolj nevine dječice te mali Isus. Kraj ovog dijela najavljuje iduću važnu cjelinu, a to su prikazi Boga. On se u umjetnosti ne prikazuje često, ali kada se prikazuje najčešće je prikazana samo Božja ruka koja silazi s nebesa. Prikazima božanske ruke dolazi, prema Le Goffu, do sukoba vidljivog i nevidljivog te je uloga božanske ruke da upućuje i zapovijeda. S druge strane prikazi Krista su sveprisutni u kršćanskoj umjetnosti. On je i Bog i čovjek te predstavlja savršeni model čovjeka. Krist se nalazi u središtu srednjovjekovnog humanizma te su njegovi prikazi česti u svim medijima, što autor potkrepljuje različitim primjerima od skulpture do vitraja. Kao četvrtu božansku osobu Le Goff navodi Mariju. Iako se ona ne prikazuje sa Svetim Trojstvom on je smatra božanskom osobom zbog nekih karakteristika, poput uzašašća. Njezin kult je bio puno razvijeniji u Bizantu, a na zapadu se počinje razvijati tek oko 11./12. stoljeća. Le Goff ističe Mariju kao majčinsku figuru i opisuje različite prikaze Marije u umjetnosti kao što su Marija uznesenja, trudna Marija, Marija zaštitnica, itd. Opisuje i posrednike u vjeri: nebeske posrednike, anđele, te zemaljske svece. Srednjovjekovna vjera je u stalnom odnosu s posrednicima pa su tako i u umjetnosti česti prikazi istih. Krist služi osim modela za čovjeka i kao idealan model za sveca. Le Goff opisuje pomoću slika pet svetaca te daje kratak opis njihovih života i djela. To su, redom: sv. Martin, sv. Benedikt, sv. Ivan, sv. Franjo Asiški, kojemu posvećuje najviše pozornosti, te Luj IX., kralj Francuske. Također se osvrće i na sam čin molitve te na njezinu genezu u likovnim prikazima koja je slijedila odredbe Crkve. Posljednji dio poglavlja posvećen je Posljednjem sudu te životu iza smrti. U srednjem vijeku ne postoji toliko strah od same smrti, koliko od onoga što iza nje dolazi. Autor ukratko opisuje Apokalipsu i Posljednji sud te njihove primjere u različitim rukopisima.

Treće poglavlje knjige, kako i sam naslov *Animaux* (181-205) kaže, posvećeno je prikazima životinja u kršćanskoj umjetnosti. Na početku autor opisuje kratak postanak životinja prema Bibliji. Kroz cijelo poglavlje ističe se simbolika životinja u kršćanstvu. Postoje životinje koje se povezuju s Dobrim i one koje se povezuju sa Zlim. Tako na primjer navodi stoku, konja, ptice, ribe kao primjere životinja s pozitivnom konotacijom. Povezuje ih i s njihovim simboličkim konotacijama. S druge strane u životinje s negativnom konotacijom spadaju svinje, mesožderi, glodavci, kukci i puzavci. Le Goff se osvrće i na pisane radove o životinjama. Ističe tri izvora kojima su se ljudi u srednjem vijeku koristili. Prvo djelo je helenistički zapis iz 2. stoljeća, *Physiologus*, čiji prijevod postaje popularan. U djelu se opisuju prave i izmišljene životinje te

njihova simbolika. U srednjem vijeku nastaju dva zapisa koja su također utjecala na poznavanje životinja i njihovu simboliku, a to su *Etimologije* Izidora Seviljskog iz 7. stoljeća te *De universo* Hrabana Maura iz 9. stoljeća. Ta djela bila su poticaj za jaki razvoj bestijarija od 12. do 15. stoljeća. Također, osim znanstvenih zapisa o životinjama, javljaju se i basne, poput Romana o lisicu, koje putem životinjskog svijeta prikazuju zapravo političko i feudalno društvo tadašnjice. U srednjovjekovnoj umjetnosti popularno je bilo prikazivanje kroćenja divljih životinja od strane svetaca, npr. sv. Jeronim i lav ili Franjo Asiški i vuk. Životinje su imale i važnu ulogu u hagiografijama. U umjetnosti se životinje pojavljuju često i kao simboli. Postoji i tumačenje da tetramorf predstavlja četiri prikaza Krista. Krist je prema tome bio čovjek po rođenju, bik pri smrti, lav pri uskrsnuću i orao po uzašašću. Na kraju poglavlja autor se posvećuje i monstruoznim životinjama koje se prikazuju uvijek u scenama Apokalipse.

Četvrto poglavlje zove se *Corps, gestes, objets* (207-247). Na početku se ističe kršćansko poimanje čovjeka kao spoja tijela i duše. Kao problem takvog poimanja, Le Goff navodi nemogućnost prikaza same duše i njezine vječnosti u umjetnosti te za takve prikaze ljudsko tijelo mora služiti kao posrednik. Autor dijeli poglavlje na manje cjeline posvećene različitim gestama, pokretima i scenama koje se prikazuju u srednjovjekovnoj umjetnosti. Za početak opisuje različite predmete. Odabire one poput brončanih vrata, vrča za vodu, ključa i zrcala, na kojima su prikazani različiti ljudski pokreti. Sljedeća cjelina bavi se prikazima pisanja. Pismo je ispočetka bilo rezervirano samo za obrazovani kler, no od 12. stoljeća dolazi do sve veće pismenosti laika. Žene su u ovim prikazima zanemarene, a najčešće se prikazuju evanđelisti koji pišu svoja evanđelja. Scene rada također su veoma zastupljene u srednjovjekovnoj umjetnosti. Autor izlaže različite konotacije koje je imao fizički rad u srednjem vijeku. Na početku je imao negativnu konotaciju zbog povezivanja s padom Adama i Eve, no kasnije se počinje sve više cijeniti i prikazivati u umjetnosti. Sljedeći prikazi posvećeni su milosrđu koje je bilo simbol Boga, ali i plemića. Kako bi osigurali svoje spasenje nakon smrti, plemići su pomagali siromašne što se često prikazuje i u umjetnosti. Takvi prikazi postaju popularni oko 12. stoljeća. Jedna od najpoznatijih karakteristika srednjega vijeka, prema Le Goffu, je nasilje. On opisuje dvije vrste nasilja, ono u ratovima te nasilje nad mučenicima. Oba su zastupljena u umjetnosti, a prikazi mučenika uprizoruju različite načine i sredstva mučenja u srednjem vijeku. Kao posljednju vrstu prikaza autor navodi snove. Snovi su u Starom zavjetu bili znatno više zastupljeni nego u Novom i povezivali su se s najavom budućnosti i prikazima Boga, no u srednjem vijeku su se snovi i njihovo tumačenje povezivali s herezom te je ono dobilo i određenu negativnu konotaciju.

Posljednje poglavlje knjige, *Vers l'épanouissement* (249-291), bavi se srednjim vijekom iz druge, često zanemarene, perspektive. Le Goff ovim poglavljem želi čitatelja odvojiti od poimanja srednjeg vijeka kao mračnog i nasilnog doba. U njemu on prikazuje vesele scene iz umjetnosti srednjega vijeka. Opisuju se prikazi djece koji sada postaju veseliji te je naglasak na dječjoj igri i zaigranosti. Također, u 15. stoljeću dolazi do velikog procvata portreta. Portretima se željelo prikazati moć pojedinca ili obitelji te su oni bili namijenjeni bogatim i utjecajnim ljudima. U umjetnost ulaze i prikazi popularne kulture. Kao primjer Le Goff navodi prikaze rituala zvanog *charivari*. To su scene u kojima mladi ljudi izruguju starijeg muškarca ili ženu koji ulaze u brak s djevojkama ili mladićima. Gozbe i igre bile su također novitet u srednjovjekovnoj umjetnosti. Autor opisuje prikaze raznih igara, poput šaha, nogometa ili karata. Umjetnička sloboda naročito je bila izražena na marginama rukopisa te na ukrašenim inicijalima istih. Margine su do renesanse služile za prikazivanje različitih svjetovnih scena

te su poput slova bile bogato ukrašene i u bogatom koloritu. Le Goff završava svoju knjigu s prikazima muzike i plesa. U 14. stoljeću glazba se razvija kako na crkvenom, tako i na profanom planu. Prikazane su različite scene izvođenja glazbe i u crkvenim i u profanim scenama. Knjiga završava prikazom svjetovnog plesa. Čovjek i priroda su ujedinjeni te se zaboravlja na sve strahote srednjeg vijeka i nastupa pozitivno okruženje u koje Le Goff poziva sve čitatelje.

Knjiga *Un Moyen Âge en images* nudi zanimljiv pregled umjetnosti srednjeg vijeka. Le Goff pomoću slika na razglednicama predstavlja neke od važnih tema u umjetnosti toga razdoblja. To nije u pravom smislu povijesnoumjetnički tekst s obzirom na to da, kako i sam kaže, on piše kao povjesničar i turist. Le Goff se ne zadržava samo na pojedinim umjetničkim djelima već uvodi i širi kontekst pojave određenih tema te ih upotpunjuje različitim izvorima, od Biblije nadalje. Ovo je djelo namijenjeno široj, a ne samo stručnoj publici, te bi ga svakako valjalo prevesti s francuskog i na hrvatski jezik.

Matea Pranjčić

Boris Babić, *Византија и Босна [Bizant i Bosna]*, Univerzitet u Banjoj Luci – Filozofski fakultet Banja Luka, Banja Luka 2016., 195 str.

Međusobni odnosi srednjovjekovne Bosne i drugih zemalja predstavljaju širi tematski okvir koji je posljednjih desetljeća zastupljen u bosanskohercegovačkoj historiografiji. Do sada su objavljene studije Marka Šunjića o odnosima Bosne i Venecije te Mladena Ančića i Dubravka Lovrenovića o odnosima Bosne s Ugarskom. Obranjene su i disertacije o odnosima Bosne s Osmanskim carstvom, Dubrovnikom te Srpskom despotovinom. Problematika odnosa srednjovjekovne Bosne i Bizanta, što ujedno podrazumijeva i raznovrsna saznanja o Bosni u izvorima bizantske provenijencije, u dosadašnjoj historiografiji zastupljena je kroz nekoliko znanstvenih pristupa čiji je osnovni istraživački fokus usmjeren na uži vremenski okvir. Pored ovih studija i rukopisa u Banja Luci je 2016. objavljena dopunjena verzija magistarskog rada Borisa Babića. Studija je izdana zajedničkim naporima Sveučilišta u Banja Luci i Filozofskog fakulteta čiji je autor zaposlenik. Konceptija ovog djela podrazumijeva dvije odvojene, po sadržaju različite cjeline. Prvi dio sadrži pregled svih bizantskih izvora u kojima se spominje Bosna, te njihovo tumačenje i uspoređivanje s podacima koje nude izvori druge vrste. Druga velika tematska cjelina sadrži poglavlja koja tretiraju utjecaj bizantskih tekovina koje su zasvjedočene u srednjovjekovnoj Bosni.

U uvodnom poglavlju *Bosna u X vijeku (27-39)* autor posvećuje pažnju najstarijem izvoru u kojem se spominje Bosna. Radi se o djelu *De administrando imperio* bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta (32. glava pod naslovom *O Srbima i zemlji u kojoj sada obitavaju*). Na samom kraju ovog dijela bizantski car nabroja naseljene gradove koji se nalaze u pokrštenoj Srbiji, a potom navodi gradove Kateru i Desnik za koje kaže da se nalaze u Bosni. Autor ne doprinosi rješenju ubikacije ovih gradova nego navodi najistaknutije historiografske pravce u rješavanju ovog problema ne polemizirajući o njima. Prema Babićevoj tvrdnji Porfirogenit pišući o Bosni upotrebljava izraz "to horion" da bi istaknuo veličinu same teritorije Bosne i pokazao da je Bosna zauzimala uzak pojas zemljišta i bila okružena ostatkom tadašnje srpske države. Babiću djeluje sasvim uvjerljivo tvrdnja da je svrha upotrebe spomenutog deminutiva u stvari oznaka za odnos veličine zemljice Bosne prema ostatku čitave Srbije kojom je bila